

SääNTö VAI POIKKEUS?

—♦—
JAAKKO LEINO

VäITÖKSENALKAJAISIESITelmä HELSINGIN YLIOPISTOSSA 17. TAMMIKUUTA 2003

Arvoisa kustos, arvoisa vastaväittäjä, hyvät kuulijat.

Tässä samassa salissa kokoontui muutamia kuukausia sitten toinen kansainvälinen konstruktiokieliopin konferenssi. Tuon konferenssin yhteydessä puhuttiin ääneenkin konstruktiokieliopin »Helsingin koulukunnasta». Nyt tarkastettavana oleva tutkimus edustaa tuota koulukuntaa ja on sen tavoin voimakkaasti suuntautunut myös konstruktiokielioppia laajempaan kognitiivisen kielentutkimuksen paradigmaan.

Mainitussa konferenssissa oli selvästi nähtävillä, että konstruktiokieliopin nimellä tehdään eri puolilla maailmaa melko monenlaista kielitiedettä; kysymys ei siis oikeastaan ole aivan yhtenäisestä teoriasta vaan kenties pikemminkin ajattelutavasta. Toki konstruktiokieliopillakin on oma ytimensä, tai kenties muutamia osin erillisiä ytimiä, mutta nimen takaa löytyy todella kirjavuutta.

Konstruktiokieliopin pääasiallisena mielenkiinnon kohteena ovat teorian nimen

mukaisesti konstruktio: kielenyksiköt, joissa yhdistyy kielellinen muoto ja merkitys, kielen rakenne ja funktio. Erityisesti konstruktiokieliopin piirissä on tarkasteltu veraten kompleksisia konstruktioita, tietynlaisia ilmaus- ja lausetyyppejä, argumenttirakenteita ja muita sellaisia.

Konstruktiokielioppi ei pidä kielen ensisijaisina rakenneyksikköinä sellaisia peruskäsitteitä kuin sanaluokkia, lausekategorioita tai konstituenttirakennetta, vaan lähtee siitä, että kielijärjestelmä, kielioppi, koostuu yksinomaan konstruktioista. Konstruktioita taas ovat yhtä lailla yksittäiset morfeemit ja lekseemit, lausekerakennemallit ja peruslauseformulat kuin laajemat diskursssia jäsentävät kokonaisuudetkin.

Kantavana ajatuksena on siis, että kielenkuvauksessa tulee keskittyä laajempiin kokonaisuuksiin kuin vain S, NP, VP ja niin edelleen. Erityisen kiinnostavia ovat sellaiset perinteisen kieliopin hieman epämääräiset käsitteet kuin *lausetyyppi* ja *lauseketyyppi* kokonaisuuksina, ei niinkään se, miten ne voidaan rakentaa mahdollisimman pienistä »alkeishiukkasista». Toisaalta kiinnostavaa on sekin, miten tällaiset keskenään

päällisin puolin hyvinkin erilaiset ja näennäisesti eritasoisetkin konstruktiot yhdistyvät keskenään ja muodostavat uusia kokonaisuuksia.

Konstruktiokieliopin piirissä on myös tutkittu paljon kontekstisidonnaisia tai muuten idiomaattisia ilmiöitä, sanonnan tapoja, joissa merkitys on usein voimakkaasti riippuvainen siitä kontekstista, jossa ilmausta käytetään. Idiomaattiset ilmaukset, vaikkapa sananlaskut, ovat usein jopa rajoittuneet tiettyihin pragmaattisiin tehtäviin ja tietyntyläisiin konteksteihin.

Permissiivirakenne ei kuitenkaan ole tällainen kontekstisidonnainen ilmiö. Sitä voidaan käyttää hyvin monenlaisissa yhteyksissä ja tehtävissä — esimerkiksi tässä väitöstilaisuudessa.

Väitöskirjani takakansi antaa permissiivirakenteesta kolme esimerkkiä. *Anna minun olla* voisi olla minun väittelijänä vastaväittäjälle osoittamani vetoamus, *Sallikaa minun nauraa* voisi olla vastaväittäjän väitöskirjaani koskeva huomautus, ja *Käsketään tuon tyyppin olla hiljaa* puolestaan voisi olla teidän yleisössä istuvien hiljaa mielessänne pyörittelemä ajatus kummasta tahansa meistä. Jopa reaktioksi tähän anekdoottiini sopii permissiivirakenne: juuri sanotun jälkeen päällimmäinen tunne voi olla *Anna mun kaikki kestää*.

Idiomaattisten ilmiöiden lisäksi konstruktiokieliopin piirissä on kyllä tarkasteltu myös säännöllisemmäksi sanotun syntaksin ilmiöitä, niin sanotun ydinkieliopin sääntöjä ja muita vastaavia ilmiöitä. Kiinnostuksen kohteen valintaa keskeisempi piirre konstruktiokieliopissa onkin se, ettei idiomaattisia ilmauksia ja kieliopin sääntöjä nähdä toisistaan erillisinä ja luonteeltaan erilaisina asioina vaan olemukseltaan samanlaisina kielen ilmaisuvälineinä.

Charles Fillmore, Paul Kay ja Mary Catherine O'Connor julkaisivat vuonna 1988 *Language*-lehdessä idiomaattisuutta käsittelevän artikkelin, jota voidaan pitää yhtenä konstruktiokieliopin kulmakivistä. Se on osoittautunut myös ajan hammasta hyvin kestäväksi: se on juuri julkaistu uudelleen arvovaltaisessa kansainvälisessä kognitiivisen kielentutkimuksen artikkelikokoelmassa *The new psychology of language* (Tomasello 2002). Tuossa artikkelissa kirjoittajat esittivät muun muassa *leksikaalisesti täytettyjen ja leksikaalisesti avoimien* idiomien välisen eron.

Leksikaalisesti täytetyissä idiomeissa leksikaalinen aines, sanat, on (enemmän tai vähemmän) spesifioitu; tällaisia ovat esimerkiksi useimmat sananlaskut, vaikkapa *Mitä isommat edellä, sitä pienemmät perässä* tai sellaiset sanonnat kuin *potkaista tyhjää* tai *viilata linssiin*.

Leksikaalisesti avoimet idiomit taas ovat syntaktisia malleja tai kaavoja, jotka liittyvät sellaisiin semanttisiin tai pragmaattisiin tarkoituksiin, joita ei voida ennustaa pelkästään mallin muodon perusteella. Tällaisia taas ovat vaikkapa sellaiset ilmausten mallit kuin *mitä X:mpi, sitä Y:mpi* (esimerkiksi *mitä enemmän, sitä parempi* tai *mitä suurempi, sitä painavampi*). Tämän ilmaus-tyypin muodossa ei ole mitään, mikä suoraan kertoisi sen kuvaavan juuri skalaaris-ten ominaisuuksien välistä korrelaatiota; tämän merkityksen se saa vain, koska tällainen muodon ja merkityksen yhteenliittymä on suomen kieleen vakiintunut.

Erilaisilla vakiintuneilla ilmauksilla ja niihin kytkeytyneillä merkityspiirteillä voidaan myös leikitellä: erään nytemmin muusikkona tunnetun työtoverini¹ työpöydällä oli aikanaan pitkään postikortti, johon oli painettu teksti *mitä isommat edel-*

¹ Maija Vilkkumaa.

lä, sitä parempi. Tämä teksti on ehkä jonkun mielestä hauska synnyttämänsä mielikuvan vuoksi, mutta ennen muuta se vetoaa lukijaan siksi, että se harhauttaa: toiseksi viimeiseen sanaan asti lukija kuvittelee olevansa tekemisissä aivan eri ilmaus-tyypin, eri konstruktion kanssa kuin lopulta on.

Fillmoren, Kayn ja O'Connorin esittämä jako ei kuitenkaan ole aivan selvä. Rajankäynti leksikaalisesti täytettyjen ja leksikaalisesti avointen idiomien välillä on hankalaa: keskimäärin idiomit ovat osittain leksikaalisesti täytettyjä, osin avoimia.

Tämä herättää kuitenkin kysymyksen: mitä muuta niin sanotusti »säännöllisiä» ilmauksia tuottavat kieliopin säännöt, mallit tai konstruktiot lopulta ovat kuin leksikaalisesti avoimia idiomeja? Miksi *mitä X:mpi, sitä Y:mpi* olisi idiomi, mutta vaikkapa permissiivirakenne ei? Ja jos permissiivirakennekin on idiomi, onko yksinkertainen transitiivilausekin lopulta leksikaalisesti täysin avoin idiomi?

Konstruktiokieliopin näkemys onkin, että konstruktiot muodostavat jatkumon leksikaalisesti avoimista leksikaalisesti täytettyihin tai päinvastoin. Tätä voi tietysti nimittää myös jatkumoksi »säännöllisistä» tai »säännönmukaisista» »idiomaattisiin» tai »poikkeuksellisiin».

Kieliopista puhuttaessa on vanhastaan puhuttu »ytimestä» ja »periferiasta», »säännöistä» ja »poikkeuksista» ja niin edelleen, jos kohta eri aikoina ja eri yhteyksissä eri nimillä. Konstruktiokielioppi ei tee niin. Konstruktiokieliopin nimenomaisena ja ohjelmallisena päämääränä on tämän kieliopin kahtiajaon purkaminen.

Permissiivirakenteen tutkijan kannalta tämä näkökulma on vapauttava: olisikin vaikea sanoa, kumpaan permissiivirakenne kuuluisi, »timeen» vai »periferiaan». Tässä suhteessa se poikkeaa vaikkapa indoeurooppalaisten kielten objektikontrolli-

rakenteista, joita se käytöltään ja osin muodoltaankin muistuttaa, sellaisista kuin vaikkapa englannin *Let me finish*, ruotsin *Låt mig säga en sak till* tai ranskan *Laissez-vous expliquer cela*. Ne ilmaisevat siis pitkälti samaa kuin permissiivirakennekin, mutta ovat »säännöllisempiä» siinä mielessä, etteivät ne mitenkään kategorisesti poikea kyseisten kielten muista infinitiivirakenteista. Permissiivirakenne tai laajemmin 1. infinitiivin permissiivinen käyttö taas on suomen kielessä aivan omanlaisensa, kieliopeissakin erikseen, jonkinlaisena poikkeus- tai erikoistapauksena mainittava ilmiö.

Permissiivirakenne avaa ikkunoita eri suuntiin: »säännölliseen» ja »idiomaattiseen», jos niin halutaan (esimerkiksi suomen kielen syntaksin, erityisesti infinitiivisyntaksin yleisiin lainalaisuuksiin ja toisaalta myös kiteytyneisiin, idiomaattisiin ilmauksiin). Samoin se tarjoaa näkymän rakenteiden valtavaan runsauteen ja kielen rikkauteen. Edelleen se avaa erittäin kiinnostavia näköaloja kielen muutokseen ja rakenteiden varioivuuteen, kielen jatkuvaan käymistilaan. Muodon ja merkityksen suhdetta ja niiden rakentumistakin se valottaa hyvin antoisasti.

Väitän, että ilmiönä vähäiseltä ja vaatimattomalta tuntuva permissiivirakenne onkin itse asiassa aivan kielen keskeisintä ydintä. Väite voi kuulostaa haetulalta ja poleemiselta, ja oikeastaan se sitä onkin. Silti se ansaitsee tulla perustelluksi.

Kielen teorian kehityksessä keskeinen mielenkiinnon kohde tuntuu olevan jatkuvassa heiluriliikkeessä: milloin kiinnostavaa on ydin, milloin periferia; eilen kiinnostivat säännöt, tänään poikkeukset; joku julistaa kielellisen merkin arbitraarisuutta, mielivaltaisuutta, toinen motivoituneisuutta, jopa ikonisuutta; milloin keskeiseksi koetaan syntaksi, milloin semantiikka tai pragmatiikka; kielen »syvimpänä olemuk-

sena» saatetaan pitää muotoa tai merkitystä; ja niin edelleen.

Permissiivirakenne ei edusta mitään näistä ääripäistä: se sijaitsee niiden kaikkien välimaastossa, »harmaalla alueella», kuten hiihtotermi kuuluu. Se osoittaa, että ääripäiden välilläkin on elämää ja että joidenkin (ellei kaikkien) kielenilmiöiden täysi ymmärtäminen edellyttää monenlaisten näkökohtien ja näkökulmien huomioon ottamista. Tätä kautta se osoittaa mainittujen ääripäiden edustamat näennäiset vastakohtaparit jatkumoiksi tai oikeammin jatkumoiden päiksi. Näin permissiivirakenne kenties valottaa jotakin aivan keskeistä kielen, kielijärjestelmän olemuksesta.

Väitöskirjani on jossakin määrin kaksijakoinen. Yhtäältä sillä on tietty kuvaus tavoite: suomen kielen permissiivirakenteen ja sen kehityksen kuvaaminen. Toisaalta sillä on teoreettinen tavoite: kognitiivisen kieliopin ja konstruktiokieliopin (sekä eräiden muidenkin ainesten) yhdistäminen viitekehyykseksi, jonka puitteissa on mahdollista lähestyä permissiivirakenteen kaltaisia kuvausongelmia, morfosyntaksia ja sen muutoksia, muodon ja merkityksen suhdetta, käsitteistystä ja sen heijastumista kielioppiin ja niin edelleen.

Tämän kaksijakoisuuden taustalla on osaltaan väitöskirjani syntyhistoria. Alkujaan siitä piti tulla yleisen kielitieteen väitöskirja, ja tuossa vaiheessa pääasia oli teoreettisen viitekehyyksen rakentaminen ja ennen kaikkea kognitiivisen kieliopin ja konstruktiokieliopin suhde. Keskeisenä tavoitteena oli rakentaa sellainen notaatio ja yleisemminkin kuvausvälineistö, jonka avulla olisi mahdollista käyttää molempien teorioiden käsitteitä, ja myös selvittää teorioiden toisiaan läheisesti muistuttavien käsitejärjestelmien ja yksittäisten käsitteidenkin välisiä suhteita. Lopulta tutkimuksen alaksi kuitenkin tuli suomen kieli, ja huomio kääntyi enemmän itse permissiiv-

virakenteeseen.

Tutkimuksellani on siis kaksi fokusta. Tyystin erillisiä nämä eivät tietenkään ole; teoreettinen viitekehys on välttämätön kuvaustehtävän kannalta, ja permissiivirakenteen kehityshistoria toimii viitekehyyksen koetinkivenä. Tätä kautta nämä kaksi aihepiiriä kytkeytyvät erottamattomasti yhteen.

Lisäksi näiden kahden aihepiirin välillä on syvempi vaikkakin vaikeammin huomattava käsitteellinen yhteys. Molemmissa on nimittäin kysymys käsitteistyksestä ja sen esittämistavasta. Permissiivirakenteen kuvauksen osalta tämä on ilmeistä: kielellinen muoto on merkityksen esittämistapa, ja sen taustalla olevaa käsitteistystä — samoin kuin käsitteistykseen ja muodon muutoksia — olen työssäni runsaasti käsitellyt. Vähemmän ilmeistä tämä on työni teoreettisen puolen osalta. Perusasetelma on silti siinäkin sama: kielitieteellisten teorioiden käsitteet ovat monessa suhteessa samanlaisia merkityksen ja maailman hahmottamisen välineitä kuin arkikielenkin käsitteet; niiden esittämistapa taas on sanallisen esitystavan ohella teoreettinen notaatio, jota olen sitäkin työssäni runsaasti käsitellyt ja kehitellyt.

Yksi keskeinen teesini on, että käsitteiden tasolla kognitiivinen kielioppi ja konstruktiokielioppi ovat hyvinkin pitkälle samanlaisia. Käsitteiden ja niiden avulla muodostettujen teoreettisten rakennelmien esitystapa, notaatio, on niissä kuitenkin huomattavan erilainen.

Ehkä näin on eri kieltenkin laita: vaikka muoto, käsitteiden nimet ja kielen rakenne ovat niissä erilaiset, itse käsitteet voivat olla eri kielissä hyvinkin samanlaisia. Se, että esitämme asiat eri tavoin, vaikeuttaa keskinäistä ymmärrystämme, vaikka ajattelisimme asioista hyvinkin samalla tavalla — oli syynä sitten se, että puhumme eri kieltä, tai se, että edustamme eri teorioita, eri tieteellisiä lähestymistapoja. ■

▷

LÄHTEET

FILLMORE, CHARLES J. – KAY, PAUL – O’CONNOR, MARY CATHERINE 1988: Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: the case of *Let Alone*. – *Language* 64:3 s. 501–538.

TOMASELLO, MICHAEL (toim.) 2002: The new psychology of language II: Cognitive and functional approaches to language structure. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

JAAKKO LEINO *Antaa sen muuttua. Suomen kielen permissiivirakenne ja sen kehitys*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 900. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2003.

Suomen kielen laitoksen tutkijat, PL 4, 00014 Helsingin yliopisto
Sähköposti: jaakko.leino@helsinki.fi